

Заяць О. С.,

*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Львівського державного університету внутрішніх справ*

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ГУМАНІЗМУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного дискурсу гуманізму як філософської теорії, яка утверджує цінність людини незалежно від її суспільного становища, що проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, в активній боротьбі проти всіх форм людиноненавистництва. Отже, обґрунтовано, що сьогодення відображає ситуацію постійного політичного нагнітання, а тому адвокат має бути не лише спостерігачем, а й активним гравцем на політичній арені. Тим не менше, для цього йому потрібно сформуватися як громадянину і вникнути в сенс своєї професійної та соціальної ролі. На превеликий жаль, поки що інститути громадянського суспільства ще не повністю виконують одну зі своїх провідних функцій – інформування населення. З'ясовано та зумовлено, що в Конституції України правовий статус адвоката все ще залишається невизначеним, але з виокремлених в ній завдань для адвокатури можна зробити висновок, що адвокатура є одним з інститутів правової держави як системи, котрий вирішує ті завдання, без яких функціонування усієї системи є неможливим. Простежено, що системна криза в професійному співтоваристві адвокатів є відображенням і морального, і політичного, і економічного здоров'я суспільства. Проте лише в стані кризи є можливість обмінюватися досвідом і вчитися, рости і підвищувати свою фахову майстерність. Обґрунтовано, що вміння адвоката користуватися принципом гуманізму означає реалізацію не лише конституційних прав як громадянина, а й обов'язків як посадової особи, покликаної сприяти встановленню повного інформаційного обміну між державою і громадянським суспільством. Доведено, що гуманістичний, правозаступницький характер адвокатської діяльності полягає в тому, що ця діяльність ґрунтується на позиціях утвердження рівноправності та цінності будь-якої людини незалежно від її суспільного становища, проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, є активною боротьбою проти всіх форм людиноненавистництва і спрямована на дотримання загальнознаних прав і свобод людини.

Ключові слова: феномен, адвокатська діяльність, адвокат, юридична діяльність, держава, суспільство, право, гуманізм.

Постановка проблеми. Хоча про утвердження самої ідеї гуманізму доцільно говорити лише в епоху Відродження, проте поза сумнівом, що так званий стихійний, а подекуди й свідомий гуманізм (не як вчення чи теорія) як внутрішнє відношення однієї людини до іншої в межах осмислення людяності і жорстокості простежується від початку історії людства. Оскільки гуманізм по-різному був виражений у літературі, поезії, живописі, науці, музиці, філософії, цілком закономірно, що вся професійна, творча і громадська діяльність кращих адвокатів пронизана ідеями гуманізму – багато з них були відомими

письменниками, публіцистами, поетами, музикантами, діячами культури тощо.

Зрештою, гуманізм – це «людяність у громадській діяльності, у ставленні до людей», філософська теорія, яка утверджує цінність будь-якої людини незалежно від її суспільного становища, що проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, активній боротьбі проти всіх форм людиноненавистництва.

На наш погляд, усвідомлення моральної відповідальності перед довірцями, суспільством і державою має займати провідне місце в самосвідомості кожного адвоката. З того моменту, коли особа приймає присягу адвоката, вона отримує статус адвоката, стає членом адвокатської спільноти, частиною професійного співтовариства адвокатів. З цього моменту адвокат як особистість має бути суспільно зорієнтованим, налаштованим на дотримання корпоративної дисципліни і професійної етики. Вже сам факт набуття статусу адвоката впливає на необхідність збереження ним за будь-яких обставин честі та гідності, властивих для його професії. Окрім того, адвокат зобов'язаний дбати про авторитет адвокатури. Врешті-решт, вкорінювати в суспільстві і середовищі самої адвокатури уявлення про її справжні та особливі завдання може тільки організація, яка сприяє загальному підйому самосвідомості адвокатури як цілого.

Різні проблеми реалізації гуманістичних і демократичних принципів у професійну адвокатську діяльність вивчали відомі вчені, серед них – В. Бліхар, І. Боднар, Н. Гайворонюк, Н. Гураченко, В. Вовк, К. Денисенко, О. Єрмак, Ю. Заліська, В. Лисий, М. Олексюк, О. Омельчук, В. Налуцишин, М. Цимбалюк, Л. Шумна та багато інших.

Метою статті є дослідження світоглядних концептів утвердження феномена професійної адвокатської діяльності в межах сучасного дискурсу гуманізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах дослідження чеснот, аналіз змісту чеснот і понять, рівнозначних до них, їх значення і вплив на відношення «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – людина» можна встановити суттєві ознаки гуманізму. Рисами, що характеризують відносини між людьми, які найкраще відповідають гуманістичному характеру міжособистісних відносин, є співчуття, чуйність, повага, толерантність, людинолюбство, милосердя, справедливість та ін. Для прикладу, А.Ф. Коні, оцінюючи адвокатську діяльність К.К. Арсеньєва, особливою мірою підкреслював глибоке благородство і чистоту прийомів, якими користувався Костянтин Костянтинович, безумовне прагнення до пошуку і роз'яснення істини в будь-якій справі. Спокій та гідне ставлення до підсудного, суду, свідків та експертів під час судового засідання змінювалися в нього стриманим натхненням під час

судових дебатів. Сам же К. Арсен'єв зазначав із цього приводу, що «в захисній промові, як і протягом усього судочинства, адвокат має проявити уважне, дбайливе і шанобливе ставлення до свого підзахисного» [1, с. 19–49]. Крім того, скажімо, С.А. Андрієвський, завжди вдумливо і глибоко аналізуючи людські нещастя, що нерідко призводили до лави підсудних, чуйно ставився до своїх клієнтів, їхніх душевних переживань. Серед колег-адвокатів він одразу ж заслужив неабиякий авторитет, адже у своїх промовах не заглиблювався у звичайний матеріал судового слідства; головним об'єктом його виступів була особистість підсудного, його життя, його умови. За таких обставин захисник немов просив суддів не виносити рішення лише на підставі доведення вчинку підсудного, закликав заглянути в його душу, розібратися в тому, що саме підштовхнуло його до злочину. Поставивши собі за завдання реалізацію афоризму «*Tout comprendre – tout pardonner*» (Все зрозуміти – все пробачити (фран.)), він зайняв серед захисників особливе місце, відмежувавшись від сфери чіткого дотримання юридичної логіки та аналізу юридичних понять [2, с. 223–241]. Чутливість адвоката не дивувала нікого з його колег, тому що С. Андрієвський був поетом, письменником, літературознавцем і літературним критиком і водночас вимагав від своїх колег та опонентів гуманного ставлення не лише до підзахисних, а й до кожного з членів колегії присяжних засідателів.

Загалом, за спостереженням одного з корифеїв «молодої адвокатури» О.О. Грузенберга, «представники жодної іншої професії, навіть лікарі, не надавали стільки безплатної допомоги, скільки це робили адвокати: захист за призначенням від суду, постійні юридичні консультації (кабінети з надання юридичної допомоги найубогішій частині населення), безплатні поради в себе вдома, що вимагали нерідко великої затрати сил. Потім робота в якості керівників юридичних конференцій, помічників присяжних повірених та ін.» [3, с. 42]. До речі, в США лише в 1938 р. Верховний суд дав вказівку федеральним судам призначати обвинуваченому захисника, якщо той є неплатоспроможним.

Справжня жертвність адвоката передбачає його пасіонарність, готовність поступитися особистими інтересами заради свого служіння. У суспільній свідомості існують певні уявлення про те, яким саме має бути адвокат, що є припустимим для нього, а що ні, тощо. Для прикладу І. Боднар, К. Денисенко, О. Єрмак, Ю. Заліська, Л. Шумна, з цього приводу зазначали: «Юрист – це інститут громадянського суспільства, що не входить до системи державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, державні та органи місцевого самоврядування не повинні, а точніше, не мають права втручатися в діяльність адвокатів, за винятком випадків, коли ця діяльність суперечить законодавству» [4]. Внаслідок високої суспільної значущості адвокатури, її гуманістичного покликання та особливого статусу цього інституту на нього покладено певні обов'язки і відповідальність, що не може не відбитися на самосвідомості кожного адвоката. Самосвідомість або усвідомлення себе – власної особистості – як суб'єкта свідомості, гуманності, спілкування і дії; постає потужним фактором не лише самоконтролю, а й самокритики, самовдосконалення і самовиховання. Самосвідомість пов'язана зі свідомістю – це морально-психологічна характеристика особистості, що ґрунтується на усвідомленні та оцінці себе, своїх можливостей, намірів і дій. Провідне місце у самосвідомості займає усві-

домлення гуманістичних вимог суспільства до особистості, свого громадського обов'язку і сенсу життя, відповідальності за доручену справу перед колективом, суспільством, нацією, Батьківщиною і, зрештою, перед усім людством [5, с. 107–126].

Нині ми спостерігаємо за ситуацією постійного політичного нагнітання, тому адвокат має бути не лише спостерігачем, а й активним гравцем. Проте для цього йому потрібно сформуватися як громадянину та вникнути у сенс своєї професійної та соціальної ролі. Інститути громадянського суспільства, як свідчить практика, ще не повністю виконують одну зі своїх провідних функцій – інформування населення. Демократизм діяльності адвокатури характеризується тим, що вона спрямована на забезпечення і гарантію захисту прав і свобод особистості, хто потребує цього захисту. Свобода одного виражається в єдності зі свободою всіх. Захист інтересів фізичних і юридичних осіб є реальним втіленням у державі найважливіших людських цінностей – свободи, рівності, справедливості, що здатні принести користь громадянину, суспільству й державі.

Гуманізм як правовий принцип характеризується тим, що адвокатура призначена для служіння суспільству й особистості в ньому, захисту життя, здоров'я, безпеки, честі, гідності, власності та інших особистих, соціально-економічних і політичних прав і свобод тощо. Гуманізм передбачає шанобливе ставлення без усяких видів упередження до кожної людини, з урахуванням її особистих якостей та індивідуальних здібностей. Елемент гуманізму безпосередньо пов'язаний із милосердям, що виражає готовність допомогти конкретній людині в конкретній ситуації. Натомість милосердя в поєднанні з гуманізмом підносить будь-яку людину, що володіє змогою впливати на долі інших людей.

Конфіденційність адвокатської діяльності полягає в можливості всебічного захисту прав та інтересів особистості та гарантії збереження і непоширення усієї інформації, отриманої під час здійснення захисту. Відсутність елемента конфіденційності виключає можливість надання юридичної допомоги клієнтам, оскільки вони б при цьому відчували недовіру до адвоката. Зрештою, конституційно закріплений принцип гласності полягає в гарантованому праві на свободу думки і слова, вільне висловлення своїх поглядів і переконань, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, направляти індивідуальні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органи місцевого самоврядування, а також до посадових осіб [6]. Утім, уміння адвоката користуватися цим демократичним принципом означає реалізацію не лише конституційних прав як громадянина, а й обов'язків як посадової особи, покликаній сприяти встановленню повного інформаційного обміну між державою і громадянським суспільством.

Гласність у діяльності адвокатури полягає в змозі отримувати інформацію про все, що відбувається в професійній організації за допомогою участі в зборах колегії адвокатів, виконанні функцій члена кваліфікаційної колегії та ін. Адвокат може винести на розгляд зборів будь-яке питання, що стосується діяльності цієї організації. Діяльність адвокатури відкрито обговорюється громадськістю та висвітлюється в засобах масової інформації тощо. Врешті-решт, «правозаступництво» – це «діяльність правозаступників», тобто правозахисників, громадських діячів, хто виступає перед владою з вимогою дотримання нею загальноновизнаних прав і свобод людини. Таким чином, гуманістичний, правозаступницький характер адвокатської

діяльності полягає в тому, що ця діяльність ґрунтується на засадах утвердження рівноправності та цінності будь-якої людини незалежно від її суспільного стану, проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, є активною боротьбою проти всіх форм людиноненависництва і спрямовується на дотримання загальноновизнаних прав і свобод людини.

Умова, за якої адвокат може реалізувати свою професійну мету, феноменологія його професії, полягає в реципрокності (від лат. *reciprocus* – повертається, взаємний; вміння співвіднести свій погляд із поглядом іншого, тобто взаємність думки). У цьому контексті практично вперше усвідомлюється прояв особистих внутрішніх якостей фахівця (адвоката в нашому випадку) – його моральність. Моральність – це внутрішні (духовні і душевні) якості людини, що базуються на ідеалах добра, справедливості, обов'язку, честі і проявляються у ставленні до людей і природи. Це саме ті якості, які виражають людяність людини, є маркерами довіри і розуміння загальної реальності для подальшої взаємодії. Розглядаючи умову реципрокності, варто наголосити на одному з найважливіших її вимірів – взаємодії: стосовно нашої дії, яку ми здійснили має бути реакція, відповідь. Ця умова вимагає, з одного боку, закінчення дії в процесі діяльності фахівця (адвоката в нашому випадку), а з іншого боку, власне, ця умова, як правило, є віддаленою в часі і не завжди виконується. Ще однією якістю фахівця адвоката, тісно пов'язаною з його реципрокністю, є реципрокність його мислення. Саме реципрокність мислення дає змогу людині бачити не тільки обмеження, що впливають із будь-якої ситуації, але й можливості, які передбачає ця ситуація.

Першою серйозною ознакою цілеспрямованого морального занепаду суспільства є криза внутрішніх організаційних систем у професійних співтовариствах реципрокних професій (лікарі, педагоги, психологи, адвокати), адже саме ці професії базуються на такій моральній категорії як довіра. Не кожна доросла, морально зріла, людина може визначити і розпізнати ознаки кризи моральності та гуманізму. Тоді як кожен день дедалі частіше їх спостерігаємо, але не усвідомлюємо.

Згадуючи про професію адвоката, його призначення, правила професійної діяльності, Р. Гарріс у своїй монографії «Школа адвокатури» говорив: «Найважче навчитися того, чого не слід робити; треба прагнути до вироблення свого стилю поведінки; не чіпайте того, що добре; здоровий глузд – то виняткова і єдина якість адвоката, без якої всі інші будуть зайвими; логіка розвитку подій і аналіз цих подій із наведенням доказів вибраної позиції – це червона лінія поведінки адвоката в суді; самовладання – одна з істотних властивостей хорошого адвоката» [7, с. 54].

Врешті-решт, для розвитку соціальної держави велике значення мало, має і матиме забезпечення рівного доступу громадян до правосуддя. Адвокатське співтовариство в багатьох державах і нині здійснює безплатну правову допомогу малозабезпеченим верствам населення. За останні роки і в Україні активно відбуваються дебати щодо того, як варто розвивати безплатну правову допомогу, оскільки послуги професійного адвоката, з огляду на їх вартість, можуть дозволити собі далеко не всі громадяни. У нашому дослідженні ми розглядаємо фактори, що впливають на залучення адвокатів до надання двох різних видів безоплатних юридичних послуг: роботу в кримінальному процесі за призначенням суду і надання правової допомоги на умовах *pro bono*.

Отже, робота адвокатів за призначенням, про яку вже згадувалося вище, є економічно зумовленою практикою, до якої залучені менш досвідчені юристи з низьким рівнем соціального капіталу і невисокою затребуваністю. Натомість у практиках *pro bono* беруть участь адвокати з високим рівнем соціального капіталу і цінностями, пов'язаними з орієнтацією на професійну репутацію та відсутність прагнення до особистої вигоди. Таким чином, надання різних форм безплатної правової допомоги безпосередньо пов'язане зі статусом адвоката в професійному співтоваристві, зокрема, з його затребуваністю, соціальним капіталом та етичними цінностями.

Висновки. Оскільки діяльність адвоката за призначенням є економічно зумовленою практикою, неможливо підвищити якість адвокатських послуг без наявності значного попиту на їхні послуги. Очевидно, що перетворення діяльності адвоката за призначенням на єдине джерело його доходів цілковито трансформує закладений у цій практиці сенс. Іншою перешкодою для підвищення якості діяльності адвоката за призначенням можуть бути працівники правоохоронної системи, зацікавлені в таких адвокатах, які позитивно та об'єктивно налаштовані в процесі захисту клієнтів. У цьому контексті показовими є експерименти в низці регіонів України з упровадження електронної системи випадкового вибору адвоката за призначенням, що знижує можливості правоохоронців запрошувати до процесу розгляду справи потрібного їм адвоката. Серед основних принципів, які є фундаментальними для діяльності адвоката, чільне місце належать принципу гуманізму. Гуманістичне покликання адвоката та його особливий статус покладають на нього певні обов'язки і відповідальність, що впливають на його самосвідомість. Серед ключових якостей, що нині засвідчують гуманістичний характер та спрямованість професійної діяльності адвоката, можна виділити реципрокність, довіру та працю *pro bono*. Вони, вочевидь, є тими затребуваними якостями адвокатів, що їх хотів би в них бачити кожен клієнт. Утім, утверджуючи принцип гуманності (цінності людини в багатогранності її проявів), українські правозахисники, втілюють ідею жертвності, яка разом з альтруїзмом стає запорукою виживання і розвитку всього суспільства, необхідною презумпцією правозахисної діяльності, адвокатури як інституту громадянського суспільства.

Література:

1. Кони А.Ф. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. Москва : Правда, 1956. 175 с.
2. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.
3. Грузенберг О.О. Вчера. Воспоминания. Париж : Суар, 1938. 242 с.
4. Shumna L., Yermak O., Denysenko K., Bodnar I., Zaliskaya J. Role of Legal Profession in the Implementation of the Civil Society Human Rights. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22 Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/role-of-legal-profession-in-the-implementation-of-the-civil-society-human-rights-8072.html>
5. Лисий В. Свідомість – самосвідомість – розум як логіка сходження класичної німецької філософії. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Серія: Філософські науки. 2019. Вип. 22. С. 107–126.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. від 01.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 03.09.2021 р.).
7. Гарріс Р. Школа адвокатури. Тула : Автограф, 2001. 352 с.

Zaiats O. The phenomenon of professional advocacy: modern discourse of humanism

Summary. The article is devoted to the study of modern discourse of humanism as a philosophical theory that affirms the value of man regardless of his social status, which is manifested in a deep respect for man and his dignity, in the active struggle against all forms of hatred. Therefore, it is substantiated that the present reflects the situation of constant political pressure, and, therefore, a lawyer should be not only an observer, but also an active player in the political arena. However, for this he needs to form himself as a citizen and understand the meaning of his professional and social role. Unfortunately, so far, civil society institutions have not yet fully fulfilled one of their leading functions – informing the population. It is clarified and stipulated that the legal status of a lawyer is still undefined in the Constitution of Ukraine, but from the tasks for the bar, it can be concluded that the bar is one of the institutions of the rule of law as a system that solves those tasks without which the functioning

of the whole system is impossible. It has been observed that the systemic crisis in the professional community of lawyers is a reflection of the moral, political and economic health of society. However, only in a state of crisis is it possible to share experiences and learn, grow and improve their professional skills. It is substantiated that a lawyer's ability to use the principle of humanism means the realization not only of constitutional rights as a citizen, but also of duties as an official designed to facilitate the establishment of full information exchange between the state and civil society. Thus, it is proved that the humanistic, advocacy nature of advocacy is that this activity, based on the positions of equality and value of any person, regardless of his social status, is manifested in deep respect for man and his dignity, is an active struggle against all forms of human hatred and aimed at respecting universally recognized human rights and freedoms.

Key words: phenomenon, advocacy, lawyer, legal activity, state, society, law, humanism.